

POLITYKA

Biografie

POMOCNIK HISTORYCZNY

Nr 7/2026 Cena 29,99 zł (w tym 8% VAT) Indeks: 403652 ISSN: 2391-7717 Wydanie II

FARAONOWIE

LUDZIE
BOGOWIE
WŁADCY

WIELKA
HISTORIA
STAROŻYTNEJ
CYWILIZACJI

W NAJNOWSZYCH BADANIACH

FARAONOWIE

Biografie

Premiera jesienią 2026

Wyrusz w podróż do świata bogów, bogiń
i faraonów starożytnego Egiptu!

Książka dostępna w przedsprzedaży na ksiegarnia.pwn.pl

BOGOWIE ZA ŻYCIA

W

ielkie Muzeum Egipskie w Gizie, otwarte w listopadzie 2025 r., codziennie zwiedza 10 tys. osób. Przyciągają ich głównie skarby z grobowca Tutanchamona. Ten młody władca Egiptu panował zaledwie 10 lat (ok. 1336–1327 p.n.e.) i to nie w okresie świetności kraju. Odkrywcą królewskiego pochówku Howard Carter zapewniał jednak w 1922 r.: „W całej dotychczasowej historii wykopalisk archeologicznych nigdy jeszcze nie widziano tak cudownych rzeczy”. I do dziś nikt nie może pochwalić się bardziej spektakularnym znaleziskiem. A uświadomienie sobie, że ten osławiony skarb był wyposażeniem do życia w zaświatach niezbyt ważnego władcy, daje nam przedsmak tego, jak mogło wyglądać bogactwo najpotężniejszych królów Egiptu.

Opisujemy ich władzę od początków zjednoczenia Górnego i Dolnego Egiptu (ok. 3000 r. p.n.e.) aż po zmierzch starożytnego państwa nad Nilem (305–30 p.n.e.), gdy zarządzili nim Grecy z dynastii ptolemejskiej, tytułujący się faraonami, lecz nieznający nawet języka egipskiego (sławna Kleopatra nie była Egipcjanką).

Sama instytucja faraona to fenomen w historii świata: przetrwała tysiące lat. Zmieniały się obszar kraju, język i klimat, pustynia zagarniała świadectwa pozostawione przez Stare Państwo, a władza królewska trwała jak spoiwo zabezpieczające Egipt przed rozpadem.

Przyglądamy się kampaniom wojennym faraonów, dyplomacji, wymianie handlowej i rytuałom religijnym, pokazujemy, jak wyglądało ich życie w pałacach, relacje rodzinne, najważniejsze obowiązki i rozrywki.

Pozostają nieśmiertelni dzięki wielkim przedsięwzięciom budowlanym. Ich monumentalne grobowce, w pobliżu których stało muzeum, widoczne są z orbity okołoziemskiej. W końcu, jak mówi przysłowie, ludzie boją się czasu, lecz czas boi się piramid.

Leszek Będkowski

Redaktor Pomocników Historycznych

Jolanta Zarembina

Redaktor wydania

❖ Posąg faraona Ramzesa II z XVIII dynastii w Abu Simbel.

EPOKA I WŁADCY

„Gdy władza królewska zstąpiła z nieba”.
Wielkie cywilizacje
Basenu Morza Śródziemnego

10

„Każdy król Górnego i Dolnego Egiptu
jest ojcem i matką wszystkich ludzi”.
Długowieczna władza faraona

18

10 najwybitniejszych władców

28

„Od matki króla po córkę Ra”.
Kobiety na tronie

34

„Trwała jest władza królewska
jak Ra na niebie”. Religia Egipcjan

42

„Załóż dom i miłuj w nim żonę swą,
jak przystoi”. Małżeństwa, rozwody,
poligamia i kazirodztwo

48

„Dom śmierci jest dla życia”.
Rytuály pogrzebowe

54

„Ozyrysie królu, odszedłeś, lecz powrócisz”.
Najwspanialsze grobowce władców

58

KONTEKSTY

„Naśladuj swych ojców i dziadów”.
Stabilne społeczeństwo

66

„Czy coś zdarzyło się w stolicy?”.
Główne centra władzy królewskiej

71

„Uczynisz dla mnie monumenty”.
Architektura jako narzędzie propagandy

74

„Ci, co kiedyś wznosili pałace”.
Życie w luksusie

78

„W kraju mojego brata złoto
jest pospolite jak pył”.
Bogactwo państwa nad Nilem

84

„Moje wojska były jak lwy
unoszące zdobycz”. Sztuka wojenna
i militarne wyprawy faraonów

88

„Olśniewający dysk słoneczny”.
Rewolucja religijna, która
wstrząsnęła państwem

96

„Doskonała mowa jest ukryta”.
Odczytanie egipskiego pisma

100

„Nasiona maku i odchody much
zmieszaj i podawaj”.
Choroby i ich leczenie

104

„Niechaj ofiarują tysiąc bochenków chleba,
sto dzbanów piwa, jednego byka”.
Specjały kuchni

112

„Nie ma królewskiej drogi
do poznania geometrii”.
Uczni z Aleksandrii

116

„Przy jednej dosyć wielkiej piramidzie”.
Jak odkrywano starożytny Egipt

120

„Polska w uroczystych szatach
przodków swoich faraonów”.
Zaskakujące oblicza egiptomanii

127

„Dzieła większe, niżli się da to wyrazić”.
Motywy egipskie w literaturze i filmie

130

DETALE I DOKUMENTY

Kalendarz egipski	6	Twierdze egipskie	93
Mapa Nowego Państwa	7	Zaginiona armia Kambyzesa	94
Kalendarium	8	Ciało na piedestale	110
Inne cywilizacje starożytne	14	Bankiet od rana	115
Pismo klinowe	16	Latarnia na Faros	119
Pięć imion króla	21	Uczniowie Kazimierza Michałowskiego	122
Insygnia władzy	32	Odkrycie grobowca Tutanchamona	124
Boże Małżonki Amona	37	Spór o Nefertiti	126
Mit Kleopatry	40		
Święto sed	45	Wybrane teksty, m.in. inskrypcje, zaklęcia, zeznania rabusia	136
Erotyka nad Nilem	52		
Skrytka TT320	61		
Jak wznoszono piramidy	62		
Wielki Sfinks	64		
Wioska artystów	69		
Łodzie faraona	81		

PRZYJĘTA PISOWNIA

W języku egipskim nie zapisywano samogłosek (więcej o piśmie na s. 100), dlatego staroegipskie imiona i nazwy miejscowości przez lata rozwoju egiptologii były różnie odczytywane i do dziś pozostają w tej kwestii duże rozbieżności – równolegle funkcjonują odmienne zapisy, choćby *maat* lub *Ma'at* (ład świata; apostrof zaznacza, że należy wymówić obie samogłoski), *nesut* lub *nisut* (królewski tytuł). Trwają dyskusje, czy w polskim zapisie lepiej jest używać *q* czy *k*. Na potrzeby tego wydania staraliśmy się przyjąć pisownię ujednoliconą, choć nie zawsze okazało się to możliwe. Nasi autorzy w innych publikacjach, o bardziej naukowym charakterze, stosują także inny zapis. My używamy spolszczonych imion perskich i greckich władców Egiptu, a więc Dariusz, a nie Darayavahuś, Ptolemeusz, a nie Ptolemaios. Kierowaliśmy się utrwalonym przez lata kanonem, chcąc ułatwić czytelnikowi rozpoznawanie postaci; choć w najnowszym polskim tłumaczeniu pojawia się Egipcjanin Sanehet, pozostaliśmy przy bardziej znanej (XIX-wiecznej i przejętej z niemieckiego) formie Sinuhet. W niektórych przypadkach, gdy bardziej utrwalona jest nazwa grecka niż egipska, podajemy obie, np. Cheops to Chufu, a Nitokris to Netikeret. (JZ)

❖ Na okładce: Złota maska faraona Tutanchamona inkrustowana barwnym szkłem i kamieniami półszlachetnymi, czasy Nowego Państwa.

KALENDARZ EGIPSKI

Dlaczego nie można ustalić dokładnego datowania wydarzeń w starożytnym państwie nad Nilem.

Rok kalendarzowy. Egipcjanie posługiwali się kalendarzem słonecznym. Zgodnie z ich zamysłem początek roku kalendarzowego miał być skorelowany z wylewami Nilu. Poziom rzeki zaczynał się podnosić według obecnej rachuby czasu ok. 20 lipca. Egipcjanie zaobserwowali, że wtedy o świcie na niebie pojawia się jasna gwiazda Syriusz i to powtarzające się co roku zjawisko – heliakalny wschód Syriusza – zostało uznane za początek roku trwającego 365 dni.

Rok ten dzielono na trzy czteromiesięczne pory: *achet* – wylewu (miesiące: *Thot*, *Paofi*, *Athyr*, *Choiak*, według obecnej rachuby czasu od lipca do końca października), *peret* – wzrostu roślin (miesiące: *Tybi*, *Meszir*, *Famenot*, *Farmuti*, od listopada do końca lutego) i *szemu* – zbiorów (miesiące: *Pachons*, *Paini*, *Epifi*, *Mesori*, od marca do końca czerwca). Każdy miesiąc miał 30 dni i dzielił się na trzy 10-dniowe tygodnie. Nowy rok zaczynał się – jak wspomnieliśmy – pierwszego dnia pierwszego miesiąca pory wylewu. Ponieważ 12 miesięcy po 30 dni daje ich 360, a cały rok miał 365, po zakończeniu ostatniego miesiąca pory zbiorów dodawano 5 dni poza rokiem (tzw. epagomenalnych). Według legendy bóg Thot wygrał je podczas gry w kości z Księżyccem. Dni te były wolne od pracy i uchodziły za feralne.

Rok astronomiczny. Pełny rok astronomiczny trwa 365,24 dnia, więc po czterech latach pojawiało się przesunięcie i kalendarzowy początek roku poprzedzał astronomiczny o jeden dzień. Po 120 latach początek roku kalendarzowego wypadł miesiąc przed pojawieniem się Syriusza na niebie. Trzeba było czekać 1456 lat, żeby te dwa wydarzenia znów się zbiegły. Dlatego przez tysiąclecia w Egipcie oficjalny rok kalendarzowy był mniej lub bardziej przesunięty w stosunku do astronomicznego i nikogo nie dziwiło, że np. miesiące teoretycznie letnie – wylewu – wypadły zimą. Sytuacje, gdy rok kalendarzowy był mniej więcej zgodny z astronomicznym, były rzadkie, gdyż Egipcjanie nie korygowali kalendarza.

Rachuba lat. Egipcjanie nie stosowali ciąglej nieskończonej rachuby lat – nie odliczali upływających dziesięcioleci, stuleci od przyjętego punktu wyjściowego, jak my dzisiaj. W czasach Starego Państwa czas mierzone, nawiązując do odbywających się co 2 lata powszechnych spisów bydła. Pisano zatem: „za panowania króla X, w roku 14. spisu bydła” albo „w rok po 4. spisie bydła”. Od XI dynastii zaczęto mierzyć czas według lat

panowania kolejnych królów. Pisano zatem np. „w 5. roku panowania Ramzesa”.

Niestety, źródła pisane są pełne luk i o niektórych epokach starożytnego Egiptu wiemy mało. Nie znamy dokładnej długości panowania wszystkich królów, niekiedy nawet pełnej liczby monarchów, nie wiemy też, czy niektóre dynastie nie rządziły równolegle w różnych częściach kraju. Okresy, kiedy znamy dość dobrze następstwo królów i długości ich panowania, przeplatają się z okresami, o których wiemy za mało, by stworzyć wiarygodną chronologię względną (opierającą się na długościach panowania kolejnych królów).

Na szczęście badaczom przychodzi z pomocą astronomia. W źródłach egipskich zachowały się zapiski podające dokładną datę (dzień, miesiąc, pora roku) w konkretnym roku panowania danego króla, kiedy zaobserwowano heliakalny wschód Syriusza. Wiedząc, na jakie lata przypadła zbieżność egipskiego roku kalendarzowego z astronomicznym (z greckiego *apokatastasis* – ponowne połączenie: 2773 r. p.n.e., 1317 r. p.n.e., 139 r. n.e.) i w jakim tempie się one rozmięły (ok. 5 godz. 48 min na rok), można w miarę dokładnie wyliczyć, gdzie daną datę egipską wpisać w naszą rachubę czasu. W ten sposób dość precyzyjnie ustalono 7. rok panowania Senusereta III z XII dynastii i 9. rok panowania Amenhotepa I z XVIII dynastii. Nie jest to narzędzie idealne, bo wynik wyliczenia zależy od kilku czynników (np. ważne jest, gdzie zaobserwowano heliakalny wschód Syriusza – na północy czy południu Egiptu) i rozbieżności mogą sięgać kilkudziesięciu lat. W uściśnianiu pomagają inne datowane informacje (np. nów księżyca – *pesedzentiu*, odnotowany dwa razy za panowania Thotmesa III i raz za Ramzesa II). Po możliwie najbardziej precyzyjnym ustaleniu takich kilku kluczowych dat-kotwic można wokół nich rekonstruować chronologię całościową na podstawie ustalonej chronologii względnej.

Synchronizmy. Im częściej Egipt wchodził w interakcje z państwami Bliskiego Wschodu i im dokładniej wydarzenia te obie strony odnotowywały, tym częściej można ustalić daty wiążące ze sobą chronologię Egiptu i państw bliskowschodnich. Takim wydarzeniem była np. bitwa z Hetytami pod Kadesz, jaką Ramzes II stoczył w 5. roku panowania. Dzięki synchronizmom z wydarzeniami na Bliskim Wschodzie i pisanym źródłem greckim udało się ustalić datowanie roczne wydarzeń z historii Egiptu od 664 r. p.n.e.

BARTOSZ NOWACKI

OD PIERWSZEGO DO OSTATNIEGO FARAONA

Kursywą zapisano imiona kobiet sprawujących władzę królewską. Do 664 r. p.n.e. wszystkie daty są niepewne i podane w przybliżeniu (patrz art. s. 6). Ok. 3000 r. p.n.e. margines błędu wynosi nawet 100 lat, ok. 1300 r. p.n.e. – 25 lat. Znaki zapytania wskazują władców, co do których historycy mają najwięcej wątpliwości.

Okres Predynastyczny 5300–3000

Dynastia 0 3200–3000

Królowie: **SKORPION I**, **IRIHOR**, **KA**,
SKORPION II, **NARMER**
Ok. 3200 – najstarsze hieroglify

O. Wczesnodynastyczny 3000–2686

I dynastia 3000–2890

Królowie: **AHA**, **DŻER**, **DŻET**, **DEN**,
MERNET, **ANEDŻIB**, **SEMERCHET**, **OAA**
Ok. 3000 – zjednoczenie Górnego
i Dolnego Egiptu

II dynastia 2890–2686

HETEPSECHEMUI, **RANEB**, **NINECZER**,
SENEB, **SECHEMIB**, **PERIBSEN**,
CHASECHEM (UI)

Stare Państwo 2686–2160

III dynastia 2686–2613

NECZERICHET (**DŻESER**) 2686–2667
Budowa pierwszej piramidy
– schodkowej – w Sakkarze
SECHEMCHET, **SANACHT** (**NEBKA**),
CHABA, **HUNI**

IV dynastia 2613–2494

SNEFRU 2613–2589
Budowa trzech piramid
królewskich: niedokończonej
w Meidum, Piramidy Łamanej
i Czerwonej Piramidy
w Dahszur
CHUFU (**CHEOPS**) 2589–2566
Budowa Wielkiej Piramidy w Gizie
DŻEDEFRA 2566–2558
CHAFRA (**CHEFREN**) 2558–2532
Ukończenie Wielkiego Sfinksa
BAKA (?) ?
MENKAURA (**MYKERINOS**) 2532–2503
SZEPSKAF 2503–2498

V dynastia 2494–2345

USERKAF 2494–2487
Pierwsza świątynia solarna w Abusir

SAHURA 2487–2475
NEFERIRKARA KAKAI 2475–2455
NEFEREFRA 2455–2452
SZEPSKARA IZI 2452–2445
NIUSERRA INI 2445–2421
MENKAUHOR 2421–2414
DŻEDKARA IZEZI 2414–2375
UNIS 2375–2345
Najstarsze Teksty Piramid

VI dynastia 2345–2184
TETI 2345–2323
USERKARA (?) 2323–2321
PEPI I 2321–2287
MERENRA 2287–2278
PEPI II 2278–2184

VII dynastia dane dotyczące
tej dynastii są
bardzo niepewne

VIII dynastia 2184–2160

M.in. **NEFERKARA**, **NEFERKAUHOR**,
OAKARA IBI, **CHUI**

I Okres Przejściowy 2160–2055

IX/X dynastia 2160–2055
CHETI I, **CHETI II**, **CHETI III**, **MERIKARA**

XI dynastia 2125–2055

MENTUHOTEP I Przodek,
INTEF I, **INTEF II**, **INTEF III**
Wybuch wojny domowej

Średnie Państwo 2055–1650

XI dynastia 2055–1985
MENTUHOTEP II 2055–2004
Koniec wojny domowej, ponowne
zjednoczenie Egiptu
MENTUHOTEP III 2004–1992
MENTUHOTEP IV 1992–1985

XII dynastia 1985–1773

AMENEMHAT I 1985–1956
Budowa nowej stolicy
w Icki-Taui w okolicach Liszt

SEUSERET I 1956–1911
AMENEMHAT II 1911–1877
SEUSERET II 1877–1870
SEUSERET III 1870–1831
Budowa twierdz w Nubii
AMENEMHAT III 1831–1786
Prace melioracyjne w Fajum
AMENEMHAT IV 1786–1777
NEFERUSEBEK 1777–1773

XIII dynastia 1773–1650

Ok. 50 królów, m.in. **AMENEMHAT V**,
SEBEKHOTEP I, **HOR**, **CHENDŻER**,
INTEF IV, **SEBEKHOTEP III**
Napływ Azjatów do Delt

II Okres Przejściowy 1650–1550

XIV dynastia daty nieznane

Kilku królów, m.in. **NEHESI**

XV dynastia 1650–1550

SALITIS (**SZARKEN**), **BNON**, **APACHNAN**,
CHIAN, **APOPIIS**, **CHAMUDI**
Rządy Hyksosów w Deltcie
i ich dominacja w Egipcie

XVI i XVII dynastia 1650–1539

M.in. **INTEF V**, **RAHOTEP**, **SEBEKEMSAF I**,
INTEF VI, **INTEF VII**, **SEBEKEMSAF II**,
JAHMES I, **SEQENENRA TAA**, **KAMES**
Seqenenra Taa prawdopodobnie
zginął na skutek ran odniesionych
w walce z Hyksosami,
Kames odniósł pierwsze
zwycięstwa nad Hyksosami

Nowe Państwo 1539–1069

XVIII dynastia 1539–1295

JAHMES II 1539–1514
Zdobycie Auaris i wypędzenie
elit hyksoskich z Egiptu,
zjednoczenie kraju
AMENHOTEP I 1514–1493
THOTMES I 1493–1481
Podbój Nubii, pierwszy grób
w Dolinie Królów
THOTMES II 1481–1479
THOTMES III 1479–1425
1458 – zwycięska bitwa pod Megiddo
1446 – podczas zwycięskiej
kampanii w Syrii Thotmes III
ustawia swoją stelę nad Eufratem
HATSZEPSUT 1473–1458
Wyprawa do krainy Punt
AMENHOTEP II 1425–1400
THOTMES IV 1400–1390
AMENHOTEP III 1390–1352

AMENHOTEP IV/ECHNATON 1352–1336
Przeniesienie dworu królewskiego do Achetaton (Amarny), rewolucja amarnańska

MERITATON 1338–1336
SMENCHKARA 1336
TUTANCHAMON 1336–1327
AI II 1327–1323
HOREMHEB 1323–1295
Militaryzacja kraju

XIX dynastia **1295–1069**
RAMZES I 1295–1294
SETHI I 1294–1279

Przywrócenie dawnego splendoru świątyniom, budowa nowej świątyni w Abydos, udane kampanie wojskowe w Kanaanie i Syrii, odbudowa międzynarodowej reputacji Egiptu
RAMZES II 1279–1213
Prowadzona z wielkim rozmachem działalność budowlana w całym kraju, m.in. budowa świątyni w Abu Simbel, rozbudowa świątyni w Karnaku i Luksorze, budowa nowej stolicy Pi-Ramzes we wschodniej Delfcie
1274 – bitwa pod Kadesz, armia Ramzesa II starła się z wojskami króla Hetytów Muwatallisa II, bitwa skończyła się rozejmem bez rozstrzygnięcia
1258 – traktat pokojowy z Hattusilisem III, wiążący Egipcjan i Hetytów przymierzem i przyjaźnią

MERENPTAH 1213–1203
Walki z Libijczykami, odparcie ataku Ludów Morza
SETHI II 1203–1194
AMENMES 1200–1197
SIPTAH 1194–1188
TAUSERET 1188–1186

XX dynastia **1186–1069**
SETHNACHT 1186–1184
RAMZES III 1184–1153

Ok. 1180 – odparcie ataku Ludów Morza
RAMZES IV 1153–1147
RAMZES V 1147–1143
RAMZES VI 1143–1136
RAMZES VII 1136–1129
RAMZES VIII 1129–1126
RAMZES IX 1126–1108
Rozpoczyna się rabowanie grobów w Dolinie Królów

RAMZES X 1108–1099
RAMZES XI 1099–1069

III Okres Przejściowy 1069–664

XXI dynastia **1069–945**
SMENDES 1069–1043
AMENEMNESUT 1043–1039
PSUSENNES I 1039–991
AMENEMOPE 993–984
OSORKON STARSZY 984–978
SIAMON 978–959
PSUSENNES II 959–945

XXII dynastia (libijska) **945–714**
SZESZONQ I 945–925
926 – podbój Judy, zdobycie Jerozolimy
OSORKON I, TAKELOT I, SZESZONQ II, OSORKON II 874–835
Odlączenie się Teb
Kolejni królowie, m.in. **TAKELOT II, SZESZONQ III, PAMI, SZESZONQ V**

XXIII dynastia (libijska) **818–716**
M.in. **PEDUBASTIS I, AUPUT, SZESZONQ IV, OSORKON III, TAKELOT III**
RUHAMON 754–735
Podbój Teb przez Kuszytów
Kolejni królowie, m.in. **PEDUBASTIS II, OSORKON IV**

XXIV dynastia (saicka) **727–715**
TEFNACHT I 727–720
BOKHORIS 718–715

XXV dynastia (nubijska/kuszycka) **744–656**
PIANCHI 744–714
Podbój całego Egiptu przez Kuszytów
SZEBITKU 714–705
SZABAKA 705–690
TAHARQA 690–664
TANUTAMON 664–656

Okres Późny 664–332

XXVI dynastia (saicka) **664–525**
PSAMETIK I 664–610
Wypędzenie Kuszytów, ponowne przyłączenie Teb, od 656 panuje nad całym Egiptem
NECHO II 610–595
PSAMETIK II 595–589
APRIES 589–570
AMAZIS (JAHMES III) 570–526
PSAMETIK III 526–525

XXVII dynastia (perska) **525–404**
KAMBYZES 525–522
DARIUSZ I 522–486
KSERKSES I 486–465
ARTAKSERKSES I 465–424
KSERKSES II 424
SOGDIANOS 424
DARIUSZ II 424–404
ARTAKSERKSES II 405–404

XXVIII dynastia **404–399**
AMYRTAIOS 404–399

XXIX dynastia **399–380**
NEFERITES I 399–393
PSAMUTHIS 393
ACHORIS 393–380
NEFERITES II 380

XXX dynastia **380–343**
NEKTANEBO I 380–362
TEOS 362–360
NEKTANEBO II 360–343
CHABBESZ (?) 343–339 (?)

Drugie panowanie perskie (zwane też niekiedy XXXI dynastią) **343–332**
ARTAKSERKSES III 343–338
ARTAKSERKSES IV ARSES 338–336
DARIUSZ III 336–332

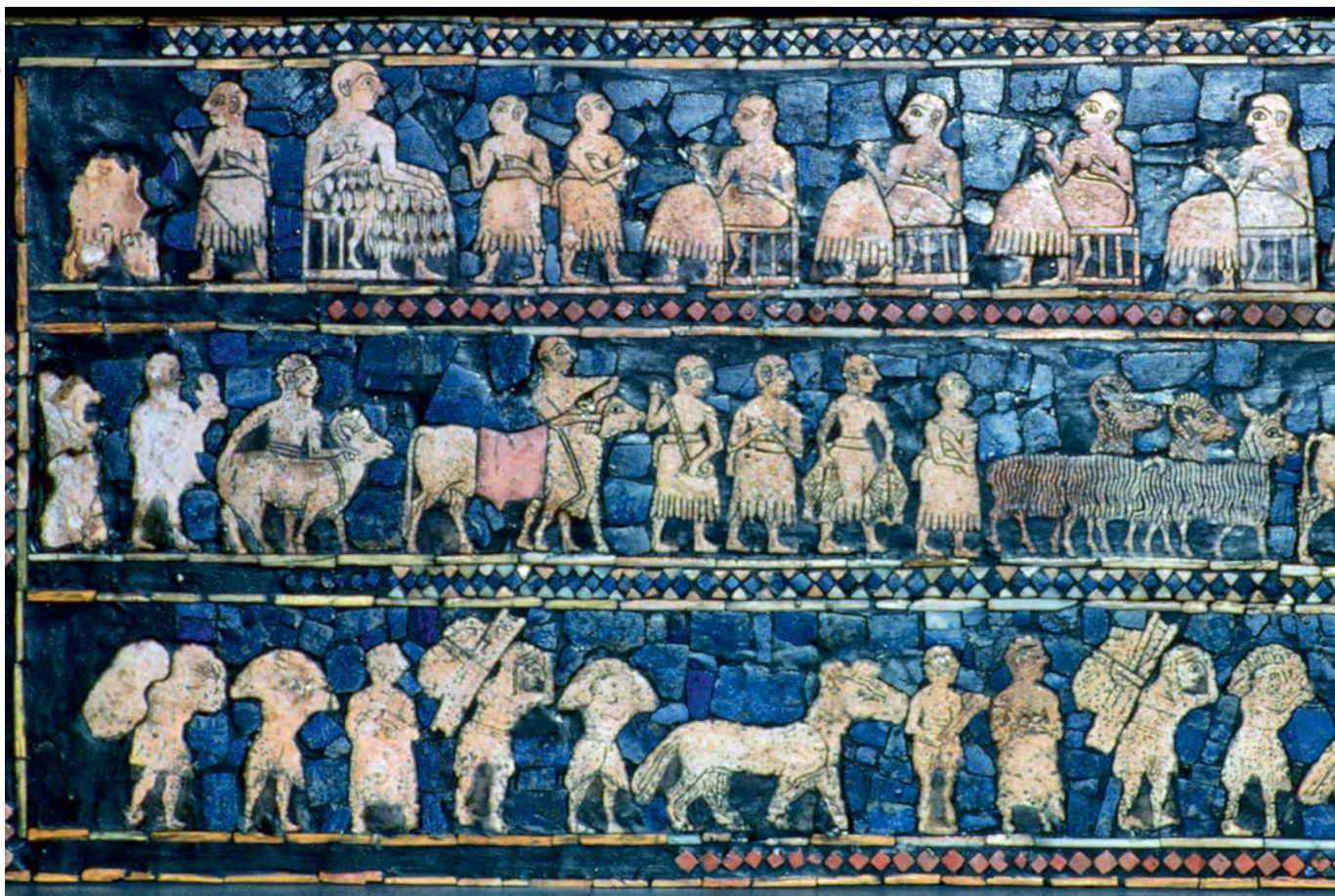
Okres Macedoński 332–305

ALEKSANDER III WIELKI 332–323
FILIP ARRIDAJOS 323–317
ALEKSANDER IV 317–305

Okres Ptolemejski 305–30

PTOLEMEUSZ I 305–285
PTOLEMEUSZ II 285–246
PTOLEMEUSZ III 246–221
PTOLEMEUSZ IV 221–205
PTOLEMEUSZ V 205–180
PTOLEMEUSZ VI 180–145
PTOLEMEUSZ VII 145
PTOLEMEUSZ VIII 170–116
PTOLEMEUSZ IX 116–107
PTOLEMEUSZ X 107–88
PTOLEMEUSZ IX (ponownie) 88–80
PTOLEMEUSZ XI 80
PTOLEMEUSZ XII 80–51
KLEOPATRA VII 51–30
PTOLEMEUSZ XIII 51–47
PTOLEMEUSZ XIV 47–44
PTOLEMEUSZ XV CEZARION 44–30

OPR. BARTOSZ NOWACKI

„GDY WŁADZA KRÓLEWSKA ZSTĄPIŁA Z NIEBA”

Starożytny Egipt, rządzony przez faraonów, rozwijał się w bezpośrednim sąsiedztwie tzw. wielkich cywilizacji pisma klinowego na Bliskim Wschodzie.

ADAM KRYSZEŃ

CYWILIZACJA SUMERYJSKA. Według jednej z definicji historia człowieka to jego dzieje poświadczane na piśmie, a wszystko, co miało miejsce wcześniej, należy do prehistorii. W południowej Mezopotamii cezura rozdzielająca obie epoki przypada na ok. 3300 r. p.n.e., wcześniej niż gdziekolwiek na świecie. Przyczyny takiego stanu rzeczy nie są do końca jasne, ale z pewnością wpływ na to miały doskonałe warunki naturalne regionu, znaczny skok technologiczny i migracje ludności. Podobnie bowiem jak Egipt był darem Nilu, tak Mezopotamia zawdzięczała swoje miejsce w historii Eufratowi i Tygrysowi. W IV tysiącleciu p.n.e. te dwie wielkie rzeki na tyle hojnie nawadniały tereny obecnego południowego Iraku, że plony zbierano tam nawet trzy razy do roku, czyniąc ten region idealnym miejscem do życia. Przyjmowanie kolejnych grup napływającej ludności ułatwiały rozwinięta irygacja, wynalazek radła, które zastąpiło motykę, oraz wóz kołowy, który pojawił się w miejsce wehikułów na płozach. Dzięki temu osady mogły powstawać z dala od koryta rzeki. Ponadto człowiek zaczął stosować koło garncarskie oraz tworzyć wyroby z miedzi, co szybko przyczyniło się do silnej specjalizacji zawodowej.

❖ Jeden z najważniejszych zabytków sztuki sumeryjskiej, tzw. Sztandar z Ur. Okładzina z muszli i lapis-lazuli skrzyni drewnianej z ok. 2600–2400 p.n.e. Ten fragment przedstawia przygotowania do uczty w czasie pokoju.

❖ Poniżej: Rekonstrukcja zigguratu, budowanej tarasowo wieży świątynnej z Ur, wzniesionej przez Szulgiego ok. 2100 r. p.n.e.

❖ Na stronie obok: Sumeryjska figurka wotywna czciciela boga vegetacji Abu z grobowca w Esznunnie, ok. 2900–2600 p.n.e.

W konsekwencji w południowej Mezopotamii dokonała się – mniej więcej równolegle z tym, co działo się w dorzeczu Nilu – rewolucja urbanistyczna, czyli powstanie pierwszych na świecie miast. Najwcześniejsze znane, jak Ur, Eridu czy Nippur, były zamieszkane przede wszystkim przez Sumerów (akadyjski wyraz *szumeru* oznaczał obszar geograficzny). Prym wśród nich wiodło Uruk, biblijne Erech. Otoczone potężnymi murami ciągnącymi się przez 10 km, liczyło według obecnych ustaleń nawet do 50 tys. mieszkańców i było największym miastem na całym Bliskim Wschodzie. Podobnie jak w Egipcie, intelektualną elitę stanowiła kasta kapłańska. Ponieważ jednak gospodarka mezopotamska skupiała się wokół świątyni, do obowiązków kapłanów nie należała tylko obserwacja nieba czy wypełnianie powinności kultowych, ale też zajmowanie się bardziej przyziemnymi sprawami administracyjnymi. Nie jest przypadkiem, że to właśnie na terenie okręgu świątynnego Eanna (Dom boga Ana) w Uruk znaleziono najstarsze na świecie źródła pisane, pochodzące według ostatnich ustaleń z ok. 3300 r. p.n.e.

Choć za autorów pierwszych dokumentów uznaje się – najpewniej słusznie – właśnie Sumerów, tak naprawdę pierwsze teksty nie zawierają żadnych elementów gramatycznych pozwalających zidentyfikować język tego, kto je spisał. Najstarsze bowiem tabliczki prezentują wyłącznie schematyczne wizerunki zwierząt i dóbr oraz znaki liczbowe sugerujące bliżej nieokreślone transakcje. Zatem wbrew – intuicyjnemu być może – przekonaniu wynalazek pisma nie stanowi subtelnej emanacji ludzkiej duszy i nie wynika z chęci uwiecznienia dzieła religijnego czy poezji. Jest za to bardzo pragmatyczną odpowiedzią na potrzeby natury administracyjnej. Najstarsze teksty, choć przetrwały aż pięć tysięcy lat i budzą ekscytację współczesnych badaczy, z pewnością dla ich autorów stały się bezużyteczne już w kilka lat po ich napisaniu.

Wynalazek pisma nie przypadł w udziale tylko Sumerom. Niemal w tym samym czasie powstało pismo w dolinie Nilu (art. s. 100) oraz w Elamie, kraju po drugiej od Sumeru stronie gór Zagros, na terenie obecnego zachodniego Iranu. Strukturalne podobieństwo wszystkich trzech systemów jest uderzające, nie ma jednak dowodów na ich wspólne źródło.

❖ Za autorów pierwszych dokumentów uznaje się – najpewniej słusznie – Sumerów. Pierwsze teksty nie zawierają jednak żadnych elementów gramatycznych pozwalających zidentyfikować język tego, kto je spisał. Najstarsze tabliczki prezentują wyłącznie schematyczne wizerunki zwierząt i dóbr oraz znaki liczbowe sugerujące bliżej nieokreślone transakcje.

